

دبستان؛ نخستین مجله ادبی خراسان

سید مهدی سید قطبی^۱

چکیده

این مقاله به سیر تاریخی نشریات ادبی در ایران و چگونگی انتشار مجله ماهیانه دبستان می‌پردازد. ابتدا سید حسن مشکان طبسی؛ موسس، مدیر مسئول و نویسنده مجله دبستان معرفی و سپس هدف و محتوای نشریه بررسی می‌شود و در پایان درباره وضعیت اشتراک مجله و چگونگی توقف انتشار آن بحث شده است.

کلیدواژه‌های موضوعی: نشریات ادبی، مجله دبستان، سید حسن مشکان طبسی، نشریات خراسان، انجمن ادبی خراسان.

مقدمه

مطبوعات در ایران در یکصد و هفتاد و هفت سال پیش با انتشار روزنامه کاغذ اخبار میرزا محمد صالح شیرازی به سال ۱۲۵۲ قمری برابر سال ۱۲۱۵ خورشیدی پدید آمد. انتظار این بود که در همان سالهای ابتدایی با توجه به اهمیت ادبیات از دیرباز در جامعه ایرانی و علاقه عمده مردم به شعرخوانی، نشریات ادبی از سوی دولت و ادیبان در ایران منتشر شود. ولی سی و یک سال طول کشید تا اولین نشریه که بخشی از مطالب آن ادبی بود به وجود آمد.

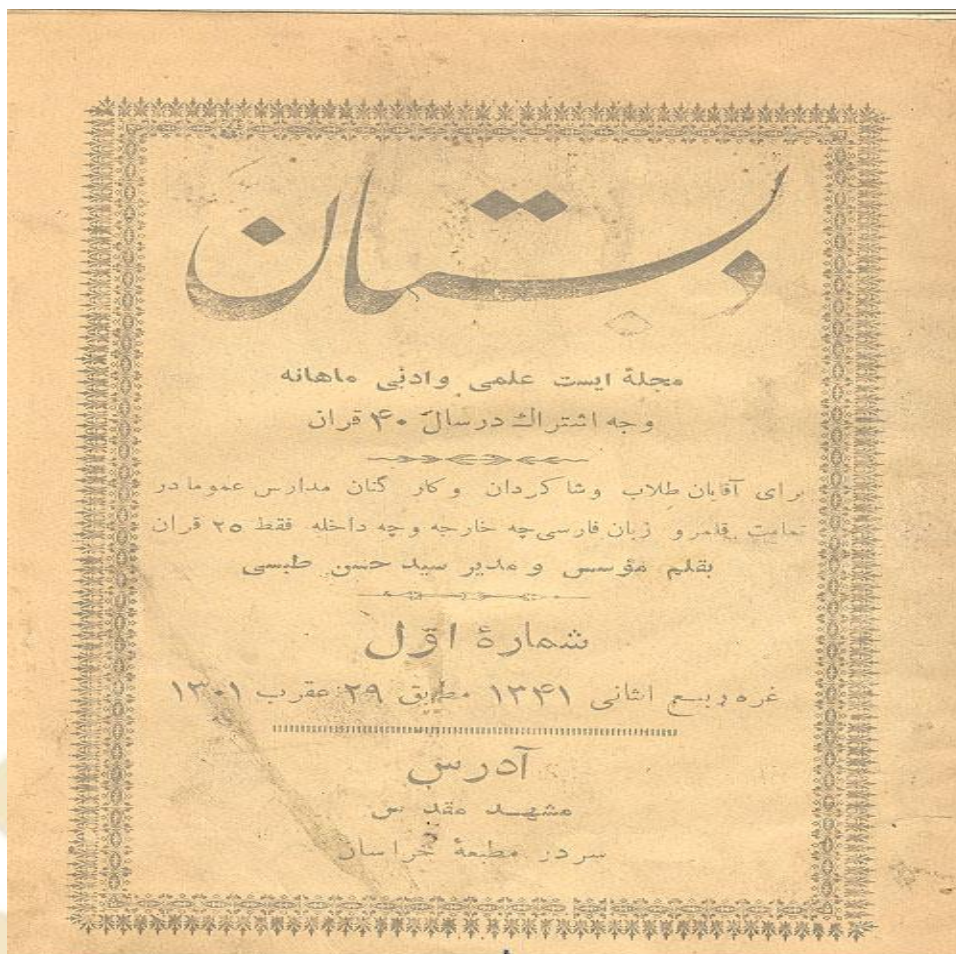
اولین نشریه‌ای که مطالبی ادبی هر چند کوتاه در آن وجود داشت روزنامه ملت سنیه ایران یا روزنامه ملتی ایران بود که شماره اول آن در یازدهم محرم ۱۲۸۳ ه.ق منتشر شد.^۲

بعد از روزنامه ملتی در سال ۱۳۱۴ قمری روزنامه تربیت و در سال ۱۳۱۶ قمری روزنامه ادب انتشار یافتند که علاوه بر اخبار و مطالب اجتماعی و سیاسی توجه خاصی به چاپ مطالب ادبی داشتند.^۳

^۱ کارشناس ارشد علوم کتابداری و اطلاع رسانی و کارشناس تالار مطبوعات سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

^۲ سرگذشت مطبوعات ایران: روزگار محمدشاه و ناصرالدین شاه، سید فرید قاسمی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۸۰. ص: ۱۳۱۶.

^۳ نخستین‌های تاریخ روزنامه‌نگاری ایران، رامین رسول اف.. تهران: جامعه‌شناسان، ۱۳۸۹. ص ۱۱۶.

تصویر (۱): روی جلد شماره اول، دوره اول مجله دبستان

مشهد بعد از تهران، دومین شهر ایران است که نشریه‌ای با مطالب گوناگون و به ویژه ادبی به نام روزنامه ادب در آن پدید آمد. اولین شماره روزنامه ادب در مشهد در چهارم رمضان ۱۳۱۸ قمری برابر با ۶ دی ماه ۱۲۷۹ منتشر شد. روزنامه ادب به مدیریت ادیب الممالک فراهانی دو سال (۱۳۱۶-۱۳۱۸ قمری) در تبریز و سه سه سال (۱۳۱۸-۱۳۲۱ قمری) در مشهد و سه سال (۱۳۲۱-۱۳۲۴ قمری) در تهران انتشار یافته است.

اما ظهور نشریات ادبی به شکل امروزی آن به طوری جدی با انتشار مجله بهار بود. مجله بهار به مدیریت و نگارندگی یوسف اعتصام الملک (پدر پروین اعتصامی) در تهران تاسیس و اولین شماره آن در ۱۳۲۸ قمری منتشر شد. پس از بهار،

مجله دانشکده - دومین مجله‌ای ادبی ایران - را ملک الشعرا بهار در سال ۱۳۳۶ قمری برابر با اردیبهشت ۱۲۹۷ خورشیدی تاسیس نمود.^۴

دبستان، سومین مجله ماهانه ادبی در ایران و نخستین مجله ادبی خراسان است که چندین سال منتشر گردید و توانست تاثیر مثبتی بر مخاطبان خود داشته باشد. یکی از منابع مطبوعاتی^۵ در توصیف مشخصات این نشریه، عبارت «مجله ماهانه/ فصلنامه» استفاده نموده است. البته قبل از دبستان، مجله دانش-نخستین مجله خراسان - که تنها یکسال پس از مجله دانشکده تاسیس شده بود در ۱ برج جدی ۱۲۹۸ خورشیدی برابر ۲۳ دسامبر ۱۹۱۹ در مشهد منتشر شد که تنها شماره اول آن چاپ شد و برای همیشه از ادامه نشر بازماند. هر چند محتوای عمده مجله دانش ادبی بود اما چون بیش از یک شماره چاپ نشد نمی‌توان آن را به عنوان اولین مجله ادبی خراسان در نظر گرفت.

آنچه در این مقاله نوشته شده نتایجی است که نگارنده با مطالعه صفحه به صفحه ۲۱ شماره این مجله به دست آورده و سعی دارد نخستین تلاش‌های انتشار نشریات ادبی خراسان را به نگارش درآورد.

معرفی نشریه

نام نشریه «دبستان» به خط نستعلیق بر بالای جلد در یک سطر قرار دارد. در سطرهای بعدی به ترتیب موضوع، وجه اشتراک، موسس و مدیر، شماره و زمان انتشار و آدرس مجله درج شده است. روی جلد فاقد هر گونه طرحی است و فقط رنگ زرد کم‌رنگی همه آن را پوشانده است.

موسس، مدیر مسئول و نویسنده عمده مطالب مجله دبستان سید حسن طبسی است. اولین شماره‌ی نشریه در غره ربیع‌الثانی ۱۳۴۱ قمری برابر با ۲۹ عقرب (مهر) ۱۳۰۱ خورشیدی در مشهد منتشر شد. موضوع مجله علمی و ادبی (در سال دوم انتشار، ناشر افکار و آثار اعضای انجمن ادبی خراسان)، نوبت انتشار آن ماهیانه و محل اداره این نشریه مشهد مقدس، سردر مطبعه خراسان بود.

وجه اشتراک نشریه در سال ۴۰ قران (برای آقایان طلاب و شاگردان و کارکنان مدارس عموماً در تمامت قلمرو و زبان فارسی چه خارجه و چه داخله فقط ۲۵ قران)، بهاء اشتراک سالیانه در خارجه یک لیره انگلیسی، نوع چاپ سربی، قطع نشریه ۱۵*۲۰ سانتیمتر بود. مجله را مطبعه خراسان چاپ نمود.

نگارنده به ۲۱ شماره از این مجله که شماره‌های موجود در آرشیو مطبوعات سازمان کتابخانه‌های آستان قدس رضوی است دسترسی داشت:

دوره اول:

^۴ مجله دانشکده، سال اول، شماره ۱۱ و ۱۲، ص ۵۶۵.

^۵ شناسنامه مطبوعات ایران از ۱۲۱۵ تا ۱۳۵۷ شمسی، گردآورنده مسعود برزین، تهران: بهجت، ۱۳۷۱. ص: ۱۸۸.

شماره اول (غره ربیع الثانی ۱۳۴۱ مطابق ۲۹ عقرب ۱۳۰۱)، شماره دوم (غره جمادی الاولى مطابق ۲۸ قوس ۱۳۰۱)، شماره سوم (غره جمادی الاخری ۱۳۴۱ مطابق ۲۸ جدی ۱۳۰۱)، شماره چهارم (غره رجب المرجب ۱۳۴۱ مطابق ۲۹ دلو ۱۳۰۱)، شماره پنجم (غره شعبان ۱۳۴۱ مطابق ۲۸ حوت ۱۳۰۱)، شماره ششم (غره رمضان ۱۳۴۱ مطابق ۲۸ حمل ۱۳۰۲)، شماره هفتم (غره شوال ۱۳۴۱ مطابق ۲۸ ثور ۱۳۰۲)، شماره هشتم (غره ذیقعدہ ۱۳۴۱ مطابق ۲۶ جوزا ۱۳۰۲)، شماره نهم (غره ذی الحجه ۱۳۴۱ مطابق ۲۴ سرطان ۱۳۰۲)، شماره دهم (غره محرم الحرام ۱۳۴۲ مطابق ۲۲ اسد ۱۳۰۲)، شماره یازدهم و دوازدهم (غره ربیع الاول ۱۳۴۲ مطابق ۱۹ میزان ۱۳۰۲).

دوره دوم:

شماره اول (اول آذر ۱۳۰۵)، شمار دوم (اول دی ۱۳۰۵)، شماره سوم (اول بهمن ۱۳۰۵)، شماره چهارم (اول اسفند ۱۳۰۵)، شماره پنجم (اول فروردین ۱۳۰۶)، شماره ششم (اول اردیبهشت ۱۳۰۶)، شماره هفتم (اول خرداد ۱۳۰۶)، شماره هشتم (اول تیر ۱۳۰۶)، شماره نهم (اول شهریور ۱۳۰۶).

علاوه بر کتابخانه آستان قدس، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی^۶ ۲۲ شماره: دوره اول، شماره ۱-۱۲ و دوره دوم شماره ۱-۱۰)، (کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران^۷ ۲۱ شماره: (دوره اول، شماره ۱-۱۲ و دوره دوم شماره ۱-۹)، (کتابخانه مرکزی فارس^۸ ۲۰ شماره: (دوره اول، شماره ۱-۱۲ و دوره دوم شماره ۱-۸) و کتابخانه مجلس شورای اسلامی^۹ ۶ شماره: (دوره اول، شماره ۱، ۴-۶ و ۸، ۱۰) از مجله دبستان را دارند.

با بررسی و مطالعه فهرست مجلات کتابخانه‌های کشور حداکثر ۲۲ شماره از مجله دبستان در بزرگترین آرشیوهای ایران موجود است. اما محمد صدر هاشمی^{۱۰} و ستار شهسواری^{۱۱} تعداد شماره‌های منتشره این نشریه را ۲۴ شماره و فرید قاسمی^{۱۲} ۲۱ شماره اعلام نمودند. به هر حال با توجه به مراتب بالا و فرض درستی انتشار ۲۴ شماره مجله دبستان در طول عمر این نشریه، تاکنون نسخه‌ای از شماره‌های ۱۱ و ۱۲ دوره دوم آن در هیچکدام از آرشیوهای مطبوعاتی کشور وجود ندارد.

در سال اول انتشار مجله دبستان که صفحه شمار هر شماره مستقل از بقیه دیگر شماره‌ها بود، تعداد صفحه‌های بیشتر شماره‌های ۴۰ صفحه اما بعضی شماره‌ها ۳۲ صفحه دارد. اما در سال دوم انتشار نشریه، شمارش صفحه‌های مجله پشت

۶. سایت کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران: <http://www.nlai.ir/>

۷. فهرست مجله‌های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران از آغاز تا پایان ۱۳۸۵، تالیف مهران آشوری. تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۴۶۴-۴۶۵.

۸. فهرست نشریات ادواری در کتابخانه مرکزی فارس، لیلا سودبخش. - فارس: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی فارس. ص ۳۵۹-۳۶۰.

۹. فهرست مجله‌های فارسی کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی از ابتدا تا پایان سال ۱۳۸۶، به کوشش آزاده حیدری. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹، ص ۴۰۹.

۱۰. تاریخ جرائد و مجلات ایران / تالیف محمد صدرهاشمی. - اصفهان: کمال، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۷۸.

۱۱. نام‌ها و نامه‌ها: روایتی از روزنامه‌ها و روزنامه‌نگاران خراسان در دوران قاجاریه، ستار شهسواری بختیاری. - مشهد: ایوار، ۱۳۸۳، ص ۸۳.

۱۲. راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار (۱۲۵۳ق./ ۱۲۱۵ش - ۱۳۰۴ش)، فرید قاسمی. - تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۲، ص ۱۳۶.

پیاپی بود؛ بطوری که صفحه شمار از عدد ۱ در شماره یک آغاز و به ۴۳۲ در صفحه آخر شماره ۹ پایان یافت. مجله تصویر نداشت ولی در کل دو سال انتشار که نتیجه آن ۲۱ شماره بود در حدود ۱۰ صفحه آگهی چاپ نمود.

سید حسن مشکان طبسی

«سید حسن طبسی فرزند سید مهدی در سال ۱۲۸۵ خورشیدی در طبس متولد شد. وی در طبس، یزد و اصفهان علوم حوزوی را فراگرفت. در سال ۱۳۱۸ قمری (برابر ۱۲۷۸ خورشیدی) به مشهد آمد و هفت سال در این شهر به یادگیری علوم مختلف پرداخت.

در شعبان ۱۳۲۷ قمری (برابر ۱۲۸۷ خورشیدی) به قاهره رفت و یک سال آنجا اقامت داشت و سپس سه سال در فرانسه به تحصیل مشغول بود. بعد از جنگ جهانی اول به مشهد بازگشت. در سال ۱۳۰۰ خورشیدی از طرف دادگستری به مستشاری استیناف خراسان منصوب شد. و همزمان به خدمات فرهنگی و آموزشی در مدارس آن زمان مشهد و فعالیت های سیاسی در حزب دموکرات پرداخت، در سال ۱۳۰۱ شمسی که انجمن ادبی خراسان به ریاست «ادیب نیشابوری» تشکیل شد، وی نایب رئیس این انجمن گردید و مجله دبستان را تاسیس نمود که ناشر افکار علما و بزرگان و شعرای وقت و اعضاء انجمن بود.

مشکان طبسی در سال ۱۳۰۶ شمسی که تشکیلات دادگستری توسط علی اکبر داور تجدید شد به تهران منتقل گردید و در مقام مستشاری دیوان عالی کشور تا پایان عمر به انجام وظیفه پرداخت. وی در روز چهارشنبه ۲۹ دی ۱۳۲۷ شمسی در سن هفتاد سالگی در تهران به سگته قلبی درگذشت.^{۱۳}

مشکان طبسی در چند سال آخر عمرش - علاوه بر نایب رئیسی انجمن ادبی خراسان، نایب رئیس انجمن ادبی فرهنگستان نیز را برعهده داشت.^{۱۴}

علاوه بر مقالات و اشعار سایر آثار وی عبارتند از:

داماد فراری یا سرگذشت یکنفر فراری از محبس / تألیف آلفرد ماسارد؛ ترجمه حسن طبسی. - مشهد: مجله دبستان.

کاپیتان کرکران، یا، ببر هژبر / تألیف ایسولان؛ ترجمه حسن طبسی. - مشهد: روزنامه بهار، ۱۳۴۰.

تدبیر منزل و سیاست مدن / [تألیف] حسن طبسی. - [تهران]: بنگاه وعظ و خطابه، ۱۳۱۶.

ترجمه قدیم الاشارات و التنبیها / تصنیف ابوعلی سینا؛ به تصحیح حسن مشکان طبسی؛ با مقدمه منوچهر صدوقی سها. - تهران: [کتابخانه فارابی]، ۱۳۶۰.

به نظر محمد صدر هاشمی^{۱۵} بهترین شرح حال درباره سید حسن مشکان طبسی، شرحی است به قلم خودش که در مجله ارمغان^{۱۶} منتشر شده است.

^{۱۳} . نامها و نامه‌ها: روایتی از روزنامه‌ها و روزنامه‌نگاران خراسان در دوران قاجاریه، ستار شهوازی بختیاری. مشهد: ایوار، ۱۳۸۳. ص ۸۳-۸۴.

^{۱۴} تاریخ جرائد و مجلات ایران، تألیف محمد صدرهاشمی. - اصفهان: کمال، ۱۳۶۳. ج ۲، ص ۲۸۰.

^{۱۵} . همان، ص ۲۷۸.

^{۱۶} . نقل از کتاب گلزار معانی - شرح حال دانشمند فقید و استاد علامه مرحوم سید حسن مشکان طبسی نایب رئیس انجمن ادبی فرهنگستان ایران بقلم خود آن مرحوم / نوشته احمد گلچین معانی. مجله ارمغان، دوره ۲۴، ش ۲ و ۱، ص ۶۰-۶۸ فروردین و اردیبهشت ۱۳۲۸.

انجمن ادبی خراسان

انجمن ادبی خراسان به همت عده ای از دانشمندان و فضلاء خراسان در سال ۱۳۰۴ تاسیس شد. جلسات و فعالیتهای ادبی اعضای این انجمن تا اواخر سال ۱۳۰۶ بطور مرتب و منظم ادامه داشت.

«اسامی اعضای انجمن در ابتدا تشکیل عبارت بودند از:

سید عبدالله سیار، ادیب بجنوردی، موید ثابتی، احمد بهار، سید ابوالقاسم حسینی شهیدی، شیخ حسن هروی، سید علی اکبر شهیدی و آگاهی (عبدالحسین آل داوود)^{۱۷}».

«انجمن ادبی خراسان مدتی منحل شد و جلسات آن تشکیل نمی یافت تا اینکه در تاریخ ۵ آذر ۱۳۱۵ مجدداً اولین جلسه رسمی آن در سالن باغ نادری تشکیل گردید. در این جلسه اداره معارف (آموزش و پرورش) سی نفر از آقایان ادباء را دعوت نمود تا نسبت به انتخاب هیئت رئیسه انجمن رای بدهند. در رای گیری آقای ذوقی؛ رئیس معارف خراسان به سمت ریاست، آقای محمد دانش بزرگ نیا به سمت نایب ریاست و آقایان علی اکبر گلشن آزادی (صاحب امتیاز و مدیر مسئول روزنامه آزادی) و علیرضا آموزگار (صاحب امتیاز و مدیر مسئول روزنامه آفتاب شرق) به سمت منشی گری انتخاب گردیدند. سایر اعضای رسمی انجمن عبارت بودند از:

امیر الشعراء نادری، سید محمد داودی، علی بزرگ نیا (صدر التجار)، نظام شهیدی، رازانی، ادیب نیشابوری، حسن هروی، اوکنتائی، ربانی، محمد مسعودی، برهان آزاد، مدرس رضوی، حسن عمید، ابوالقاسم حبیب الهی، دکتر قاسم رسا، محقق سبزواری، مهینی یزدی، ضیاء الحق ناوی، موید پردازی، رحبعلی تجلی، پروین گنابادی، سید ذبیح الله سبزواری، غلامرضا تازه بهار، قهرمان.

جلسات انجمن یک شب در هفته تشکیل می شد. در این جلسات اشعار و قطعات ادبی از طرف آقایان ادباء خوانده می شد.

مرام انجمن ادبی خراسان

- ۱- ترویج زبان و ادبیات پارسی.
- ۲- تشویق سرایندهگان نظم و نثر معاصر.
- ۳- احترام به گذشتگان.
- ۴- کوشش برای تصحیح و انتشار آثار متقدمین.
- ۵- بدست آوردن مضامین و اوزان تازه و بیرون آوردن مضامین متداوله از ابتدال.
- ۶- ترویج ساده نویسی برای بهره مند ساختن عموم.
- ۷- آگاه کردن گویندگان به ترک اشعار مبالغه آمیز هجو و هزل و رکیک و وهن آمیز.
- ۸- بدست آوردن مضامین سودمند از زبانهای دیگران و وارد کردن آن در نظم و نثر فصیح با حفظ اسلوب و رعایت قوانین ادبی.

۹- ترویج فن خطابه و مناظره.

بندهای از نظامنامه انجمن ادبی خراسان

- ۱- اعضای انجمن ادبی خراسان سه گونه اند: رسمی، هواخواه و افتخاری.
- ۲- رئیس مکلف است که از نظم و نثری که مخالف سیاست و یا دارای مضامین هجو وهزل و رکیک و وهن آمیز است جلوگیری نماید.
- ۳- در انجمن هیچگونه مدح جز مدح انبیاء و اولیاء خوانده نخواهد شد. در انجمن هیچگونه مدح جز مدح انبیاء و اولیاء خوانده نخواهد شد.^{۱۸}»

زمینه‌های پیدایش و هدف مجله

مشکان طبسی حوادثی را که موجب تاسیس مجله دبستان شد، چنین می‌نگارد:

«چون بارها در محافل اهل فضل و ادب، از مطبوعات سخن می‌رفت، و هر مرتبه تکرار می‌شد، که خراسان را یک مجله ادبی می‌باید که دانشمندان این مرز و بوم افکار خود را در آن منتشر کنند و عموم به قرائت آن محظوظ گردند و آنچه از آثار قلمی قابل ماندن است در آن مجله مخزون گردد و همواره این شغل را به عهده حقیر محول می‌داشتند که وقتی در جراید محلی مقالاتی نوشته بودم و خاصه نظر به حسن نیت خود تمجیدی کرده و عامه برحسب فطرت ساده خود باور کرده بودند.

لکن من می‌دانستم که این شغلی است خطیر و مرد تا به هنر خود اعتماد کامل نداشته باشد نباید به این میدان درآید. چه ماحصل این اقدام آن است که عقل و هنر و مایه فطری و اکتسابی خود را به معرض امتحان درآورد آن هم در نزد ممتحنینی که هیچگاه در حکم خود خطا نمی‌کنند و در تصدیق یا تکذیب آنها ملاحظه و تغییر و تبدیل راه نمی‌یابد. یعنی همین‌هایی که به یک نفر فقیرخانه به دوش مثل مرحوم شیخ سعدی در موقع امتحان نمره ۲۰ داده، و نام او را به توالی اجبال و دهور قرین عظمت و افتخار نگاهداری کرده‌اند و بسیاری از امراء و سلاطین بزرگ با همه جد و جهدی که در نشر سخنان خود کرده‌اند، [نمره] صفر داده و گفته‌های آنان و نامشان را بر طاق نسیان گذاشته‌اند، یعنی همین هیئت جامعه که اگر کج سلیقگی یا غرض‌ورزی فردی چند، روزی حقی را به صورت باطل، یا نیکی را به صورت بد نماید، بالاخره حق‌شناسی و بی‌غرضی عمومی، شبهات را مرتفع کرده و هر چیزی را به جای خود برمی‌گرداند.

این ملاحظه بود که مرا از مجله نویسی مانع می‌شد، لکن از طرفی هم اعتماد به حسن ظن دوستان دانشمند، و اعتماد به لزوم ازدیاد مطبوعات بی‌طرف، از قبیل مجلات ادبی، که به محذورات سیاسی کمتر دچار می‌شود، و بیشتر قابل دوام و ثبات هستند، مرا به قبول این پیشنهاد تشویق می‌کرد.

باری پس از استشاره و استخاره متوکل علی‌الله داخل این خطه پرزحمت کم دخل شده و محض خدمت به معارف این مملکت که مفیدترین خدمات است دامن همت بر کمر زدم و به کار شروع کردم و از خوانندگان این دبستان و مشترکینش درخواست می‌کنم که این نکته را در نظر آرند که هیچ چیز کامل بوجود نمی‌آید بلکه به تدریج کامل می‌شود و مجله نویسی در ایران نظر به فراهم نبودن اسباب و فقدان وسایل از قبیل کتابخانه‌های بزرگ و مجلات ملل مختلفه دیگر که که مطالب عام المنفعه باید از آنها اقتباس شود در اول امر کما هو حق و به طوری که منظور است واقع نمی‌شود لکن ما

^{۱۸} . سالنامه شرق ایران، سال ۱۳۱۶ خورشیدی. ص ۱۲۳-۱۲۷.

عازمیم که از آنچه در وسیع ماست برای تکمیل این مجله چیزی فرو گذاشت نکنیم و هر قدر مشترکین بیشتر مساعدت و تشویق کنند بر سعی و کوشش خود بیفزائیم تا به درجه از کمال که مطلوب ماست برسد. انشاء الله^{۱۹}».

موسس و مدیر نشریه درباره هدف و مسلک مجله دبستان چنین نوشت:

«دبستان ... مجله ایست علمی و ادبی که نظر نویسندگان به ترویج زبان فارسی امروزی است و بحث در چگونگی تکمیل و تهذیب آن و تسهیل تعلیم و وسایل انتشارش در میان ملل سائره و ضمناً نیز بحث می‌کند از سایر مواضع علمی و اجتماعی و درج می‌کند مقالات عام المنفعه را و داخل نمی‌شود در سیاست خصوصی و موضوعاتی که ممکن است به اشخاص برخورد کند؛ چه اینگونه مباحث از شئون اوراق و جراید یومیه است.

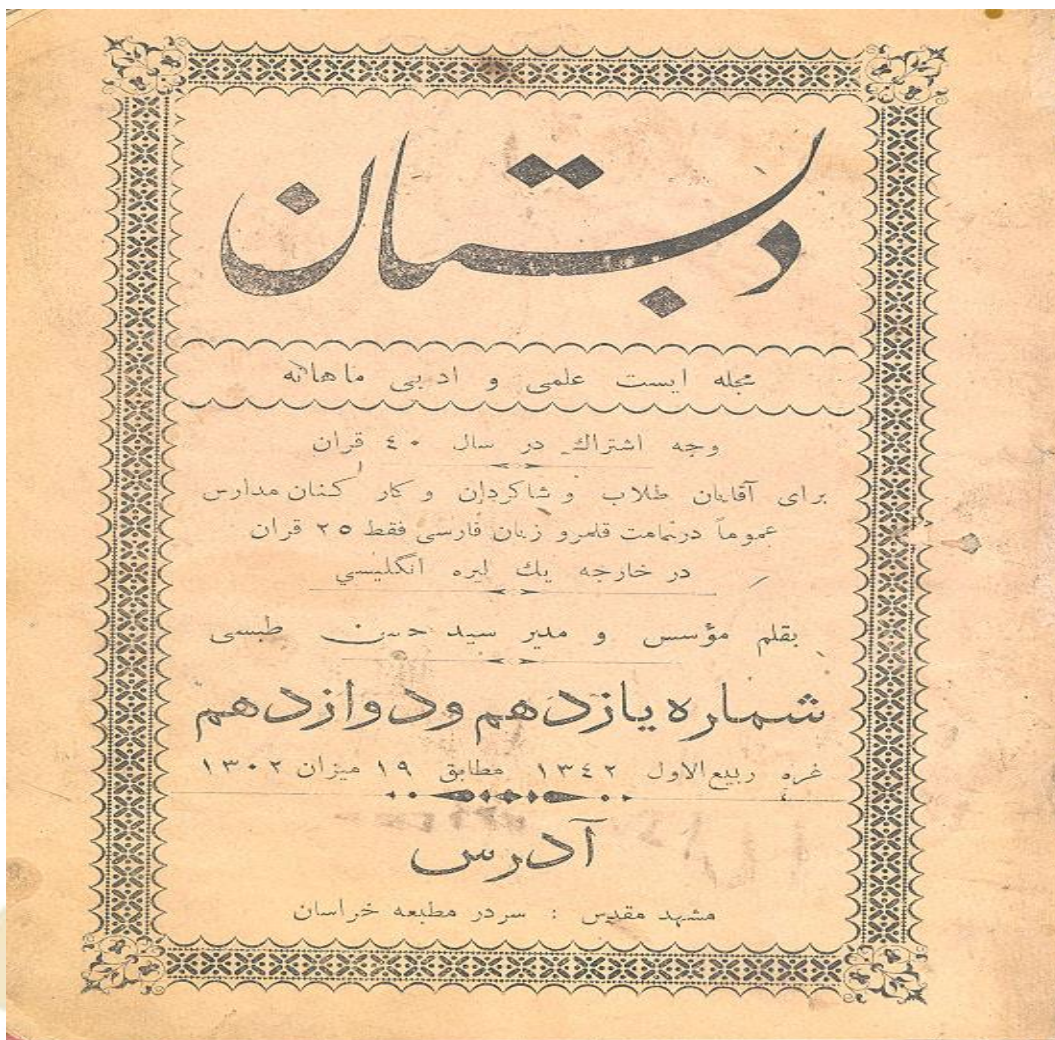
دبستان بر ضد این عقیده است که باید در زبان فارسی تصرفی شود و به فرس قدیم مثلاً رجوع شود، بلکه اصرار می‌کند که همین زبان ادبی امروزی با تمام الفاظ و ترکیباتش ضبط و تدوین شود و همین سبک از انشاء که نویسندگان فاضل این عصر پیش گرفته‌اند تعقیب و تکمیل گردد.

دبستان در هر موضوعی مقالات متناقضه را مادامی که منظور نویسندگان تحری حقیقت و مسلکشان بدست آوردن نتیجه برای مقدمات معلومه، نه پیدا کردن مقدمات برای نتیجه معینه باشد، قبول و درج می‌کند. و انتقادات را مادامی که مبنی بر اغراض خصوصی نباشد و رعایت اصول آداب شده باشد می‌پذیرد و بابتی از برای سوال و اقتراح قرا می‌دهد تا سئوالاتی که در موضوعات عام المنفعه وارد می‌شود در آن باب درج و جواب آن را از اهل فن تحصیل کرده به اصلاح عموم برساند.

دبستان در هر شماره دارای یک قسمت اشعار خواهد بود و به قدر امکان سعی می‌شود که شعر دارای یک نکته اخلاقی یا حاوی یک مضمون بدیع باشد که به زحمت حفظ و ضبط بیرزد و مدح و هجو و غزل و تهنیت و تعزیت و امثال اینها مابین مسلک اوست، مگر در موقعی که از جنبه ادبی به قدری عالی باشد که با قطع نظر از این جهت قابل استفاده و ممتاز باشد^{۲۰}».

^{۱۹} . مجله دبستان. دوره اول، شماره اول. ص ۲ - ۳.

^{۲۰} . همان، ص ۴ - ۵.

تصویر (۲): روی جلد شماره ۱۱-۱۲، دوره دوم مجله دبستان

مجله دبستان پس انتشار شماره ۱۱-۱۲ دوره اول، در سال ۱۳۰۲ خورشیدی به مدت سه سال چاپ و منتشر نشد تا اینکه دوباره در آذر ۱۳۰۵ شماره اول، دوره دوم آن منتشر شد. سید حسن مشکان طبسی؛ مؤسس مجله دلایل تعطیلی نشریه و انتشار مجدد آن را چنین شرح داد:

«در چهار سال قبل، به علی که در صدر شماره اول از سال اول ذکر شده، این بنده سید حسن طبسی به خیال نشر مجله دبستان افتادم و در آن وقت هنوز کم توجهی اهالی را به مطبوعات حمل بر جهات و موجباتی می‌کردم که تصور می‌کردم آن جهات در این مجله موجود نخواهد بود و خوانندگان قدر و قیمتش را دانسته مقامش را در میان مطبوعات آن زمان تشخیص خواهند داد.

با کمال تأسف، پس از شروع به طبع و نشر مجله طولی نکشید که فهمیدم اشتباه شده، ممیز خبیر و ناقد بصیر که غث و سمین سخن را از هم امتیاز دهد سخنانی را که از یک منبع عذب سرشار جاری شده، و مبنی بر اساس متین و مبدای متقن

است از سایر سخنها فرق بگذارد و آن قدرها که گمان می‌کردم فراوان نیست. عده کثیری از فضلا و دانشمندان خراسان را که برخورد سخن به ایشان است به قدری افسرده و پژمرده و دلتنگ و خسته خاطر یافتم که هیچگونه شرکت و دخالت در اینگونه امور و کمک و مساعدت به اینگونه مطبوعات از ایشان به عمل نیامد. اما با همه اینها ارباب مطبوعات مرکز و ولایات و به خصوص مطبوعات محلی از تمجید و توصیف دبستان چیزی فرو گذار نکردند و سایر هموطنان هم از تشویق و ترغیب لساناً و قلماً کوتاهی نمودند و حقیر به هر طور بود بکسال مجله را به نشر ۱۲ شماره اکمال کرده، آنگاه تعطیل نمودم.

تا آنکه انجمن ادب خراسان به مساعی حمیده آقای ملک زاده رئیس محترم معارف خراسان در سنه ماضیه تاسیس شد و این حقیر به سمت عضویت آن انجمن وارد شدم. اول چیزی که محل توجه واقع شد احتیاج مبرم انجمن بود به یک مجله‌ای که افکار و آثار اعضاء را طبع و نشر کند. پس از مذاکراتی قرعه به نام دبستان زدند و به اتفاق دایر کردنش را تقاضا نمودند. چون درین باب جد کردند با همه اشکالاتی که در سال اول انتشار به آنها مصادف شده بودم چاره جز پذیرفتن ندیدم، خودم هم بی‌میل نبودم زیرا نوشته برای نویسنده به منزله فرزند است. همانطور که انسان در بزرگ کردن یک فرزند مبلغی خون جگر می‌خورد و بسا وقتها که کار بر او به حدی سخت می‌شود که تمنای مرگ می‌کند. مع ذلک پس از چندی همه مصائب گذشته و احتمالات آینده را فراموش کرده، آرزوی داشتن فرزند یعنی مبتلا شده به مصائب تازه می‌کند، همین طور شخص نویسنده هم هر قدر از نوشته خود زحمت دیده باشد و او را دچار ضرر و خسارت کرده باشد مدتی که گذشت و صورت تأثرش تسکین یافت باز خیال نوشتن می‌افتد و از همه آنچه از نوشتن دیده با ممکن است ببیند فراموش می‌کند. باری این امور باعث شد که باز وارد این شغل پرزحمت شده با همه صعوباتی که می‌دانم متضمن است نشر مجله را به عهده گرفته شروع بکار کردم^{۲۱}.

مجله دبستان در دوره دوم انتشارش، تغییراتی در ویژگیها و مزایای آن ایجاد نمود تا شاید بتواند با جذب مشترکان بیشتر مانع تعطیلی مجدد آن گردد:

«مجله دبستان چنانچه سال اول انتشارش شهادت می‌دهد از آن نمره مطبوعات است که اگر نمونه انشاء سهل و ساده - خالی از تکلف - و سرمشق قابل اقتدای نویسندگان جوان نباشد، لااقل از حیث سبک عبارت و انتخاب الفظ و رعایت اصول مقرر زبان محل ایراد و اعتراض کسی از دانشمندان واقع نشده و همچنین از جهت مطالب و مندرجات همواره رعایت نفع عموم و سهولت استفاده اصناف خوانندگان شده، هر کس خوانده به مقدار استعداد خود از آن بهره برده است. مجله دبستان، دارای همان مزایای سال اول و حاوی همان قسم مقالات و مندرجات خواهد بود و به علاوه چون به خواش و تشویق انجمن ادبی خراسان به طبع و نشرش اقدام می‌شود و اعضای انجمن... وعده دادند که به مقالات علمی و ادبی و ترجمه سودمند از سایر السنه به دبستان کمک کنند ظن قوی می‌رود که به وعده خود وفا کرده موجبات رجحان سال دوم بر سال اول فراهم کنند^{۲۲}».

۲۱. مجله دبستان. دوره دوم. شماره اول. ص ۱-۳.

۲۲. مجله دبستان. دوره دوم. شماره اول. ص ۴.

سید حسن طبسی برای اینکه جایگاه انجمن ادبی را نسبت به مجله روشن کرده باشد درباره انتساب دبستان به انجمن ادبی چنین شرح می‌دهد:

«انتساب این مجله به انجمن ادبی خراسان به همین مقدار است که افکار و آثار اعضای آنرا هر کدام مایل باشند نشر می‌دهد ما هم ارگان رسمی انجمن مزبور نیست و نیز مندرجاتش منحصر به آثار انجمن نخواهد بود. هر کس از هر جا نوشته‌ای قابل درج بفرستد در این مجله منتشر خواهد شد.

و همچنین مسئولیتش در قبال قوانین و نظامات مملکتی متوجه به مدیر و موسس خواهد بود نه به انجمن و اما مسئولیت علمی در هر قسمتی متوجه به نویسنده‌ای است که آن قسمت به امضای او منتشر شده؛ یعنی هر گاه کسی بر پاره مطالب مندرجه ایراد و اعتراضی علمی داشته باشد، مدیر مجله خود را مکلف به دفاع ندانسته، اعتراض معترض را هم در صورت تقاضا و قابلیت بطور بی‌طرفی انتشار خواهد داد»^{۳۳}.

محتوای نشریه

موضوع کلی مجله دبستان علمی و ادبی است. اما کیفیت و تنوع مطالب در سال دوم انتشارش بیشتر از سال اول است. البته دلیل اصلی آن همراهی انجمن ادبی خراسان و افزایش نویسندگان از یک به نه نفر نویسنده دائمی و چندین نفر نویسنده موقت باشد که هر کدام تخصص خاصی دارند. به هر حال برای نمونه مطالب شماره اول هر دوره و بخشهایی از یک مقاله مجله در ادامه ارائه شده است:

فهرست مندرجات شماره اول، دوره اول:

زبان بطور اطلاق، خط بطور عموم، جمله معترضه، رجوع به خط، امثال، سؤال، اقتراح، باب سین، القاب و عناوین، از آثار قدما، شعر گفتن و شناختن، یک پدر تاریخی، سالنامه بهار، کائنات جو.

فهرست مندرجات شماره اول، دوره دوم:

مقدمه، انجمن ادبی خراسان، ادب و ادبیات هر سه مطلب به قلم سید حسن طبسی، مباحث علمی، متنوعه هر دو مطلب به قلم آقای سیار، گنجینه معارف یا کتب نفیسه، فاصله زمین از کواکب هر دو مطلب به قلم آقای افسر، اندرز، محاوره سقراط هر دو مطلب به قلم آقای ادیب بجنوردی، ادبیات به قلم آقای فرخ، مسابقه ادبی به قلم آقای فرخ و آقای ثابتی، پیرن معلم سفسطه به قلم آقای میرزا علی اکبر شهیدی.

بخشهایی از یک مقاله نشریه:

« شعر نیک و بد

شعر خوب چیست؟ و شاعر ماهر کیست؟

چون شعرشناسی و تمیز خوب از بد، کاری بسیار مشکل و دقیق است، از برای شعر خوب هر کسی پیش خود چیزی تصور کرده و سبک از شعرا را پسندیده است، و این تصورات ناشی از سبکهای مختلفه شعر است، که در هر مملکت و شهری سبک و طرزی اط شعر را پسند و مقبول می دارند که آن سبک به دیگر جای پیندخ و مقبول نیست.

به عقیده نگارنده یک معنای تحقیقی و تشریحی و یک تعریف کاملی از برای شعر خوب می باید کرد، تا معلوم و آشکار گردد که شعر خوب کدام، و شاعر ماهر که را گویند، و آن این است که شعر خوب می باید دارای شرائطی چند باشد که ذیلا شرح داده میشود، و هر گاه این شرایط در شعر جمع شد، می توان آنرا خوب دانست و الا فلا [نه:]

اولا شعر خوب آن است که خالی از حشو و زواید باشد، یعنی همچنانکه منشی و خطیب در انشاء و خطابه باید از حشو و زواید دوری نماید، همان طور بر شخص شاعر هم لازم است که در شعر خود از حشو و زواید احتراز کند، و مراعات این نکته، در شعر مشکل تر است. زیرا که دامنه کلام بواسطه وزن و قافیه تنگ تر میشود، و برای اینکه معلوم شود مراد از حشو و زاید چیست این مثال از شعر پارسی کافی است:

از بسکه بار منت تو بر سر من است در زیر منت تو نهان و مسترم.

در این شعر جمع بین نهان و مستر، که هر دو را یک معنی است شعر را خراب کرده، و یکی از این دو لفظ حشو است. معلوم است که مقصود ما از حشو در اینجا حشو قبیح است، چنانکه از مثال فوق واضح میشود، و این است که نزد دانا ناپسند و مذموم است و الا شعر اگر دارای حشو ملیح بوده باشد، چنانچه در صنایع بدیعه نوشته اند، خوب و مستحسن خواهد بود. ثانيا باید رعایت تناسب در تراکیب الفاظ شعر بشود، تا شعر خوب باشد و این مسئله بسیار مشکل، و اهمیت فوق العاده در خوبی شعر دارد. و مراد از تناسب تراکیب الفاظ، آن است که لفظ سست و سخیف را به لفظ جزل و متین، در شعر ترکیب نکند، چنانکه در این شعر:

سبا هنگام چون بر بست محمل شتریان شترکین شتردل

که مطلع قصده ایست، که صاحبش خواسته است استقبال منوچهری کند، و مصرع اول با مصرع ثانی بالمره غیر متناسب، و لفظ مصرع ثانی به عکس مصرع اول همه سست و سخیف است. و همین عدم تناسب الفاظ، این شعر را بالمره خراب کرده...»^{۲۴}

یکی از ویژگیهای مجله دبستان انتشار مطالبی است که ارزش تاریخی بالایی دارد و فقط در این نشریه چاپ شده است. مانند «مراومه هیئت اتحادیه معلمان مدارس خراسان»^{۲۵}.

دبستان، نخستین مجله خراسان است که علاوه بر محتوای معمول هر شماره - مطالبی به صورت ضمیمه نیز منتشر نمود. ویژگیهای ضمیمه مجله دبستان از سوی موسس آن اینگونه بیان شده است:

«اخطار و بشارت

اینک مطبوعات اروپائی که منتظر وصولش بودیم پیاپی می رسد و ما می توانیم وعده قطعی به مشترکین دبستان بدهیم که در نصف آخر سال نمرات دبستان انواع اطلاعات مفیده و اکتشافات مهمه این عصر را حاوی خواهد بود و به علاوه

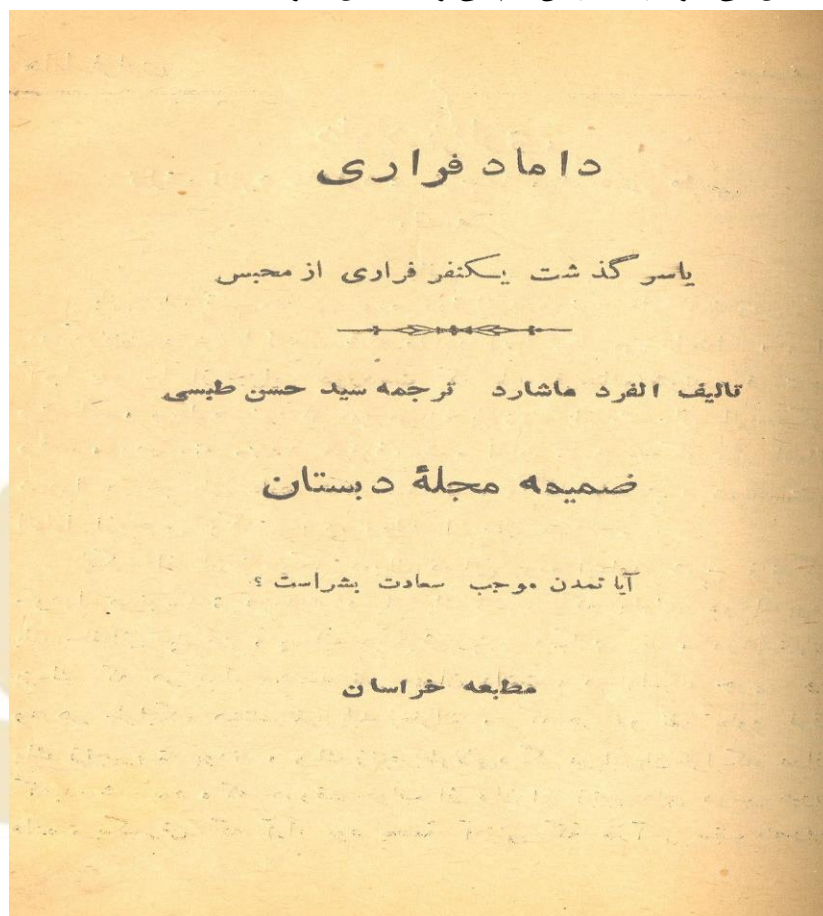
^{۲۴} . مجله دبستان. دوره اول، شماره دوم، ص ۲۰ - ۲۱.

^{۲۵} . مجله دبستان. دوره اول، شماره هفتم، ص ۴۱.

یک رمان جدید التالیف قابل استفاده به تدریج در این چند شماره بقیه سال منتشر خواهد شد که در حقیقت یک درس نافی خواهد بود برای خوانندگان دبستان.

رمان صورت زندگانی اجتماعی بشری است و اگر دیده عبرت و قوه فکرتی باشد به قدری که در ده سال زندگی برای انسان تجربه و اطلاع حاصل می‌شود از یک رمان هم می‌تواند حاصل بشود.

تصویر (۳): صفحه اول ضمیمه داماد فراری، مجله دبستان، دوره اول، شماره هفتم.

برای آنکه به جوانان آموخته باشم که از وقایع ساده زندگانی چه درس‌هایی میشود فراگرفت و از مبتذل‌ترین افسانه‌ها چه مطالبی می‌شود استنباط کرد در اثنای حکایت مواقع عبرت را نشان داد، زمینه فکر را تهیه کرده راه آن را خواهیم نمود. همه اینها با اسلوبی مخصوص که خواننده را ملال نیارد و رشته حکایت هم گسیخته نشد. منتظر شماره آینده باشید. وقتی که خواندید تصدیق خواهید کرد.^{۲۶} «
داماد فراری یا سرگذشت یک نفر فراری از محبس تالیف آلفرد ماشارد، ترجمه سید حسن طبسی به صورت ضمیمه مجله دبستان در ۷۱ صفحه طی شماره‌های ۷، ۸، ۹ و ۱۱-۱۲ منتشر شد.

^{۲۶} . مجله دبستان. دوره اول، شماره ششم. پشت جلد.

مجله دبستان برای تنوع مطالب و تشویق همه افراد به نوشتن از مقالات همه اشخاص استفاده می‌نمود. اما برای اینکه بررسی و چاپ آنها آسان باشد برای پذیرش مقالات افراد و درج آنها در نشریه غیر از تناسب محتوایی موارد دیگری را نیز تذکر می‌دهد:

«اخطار»

آقایانی که مقالات برای درج می‌فرستند، مسبوق باشند که مقالات بقیه‌دار درج نمی‌شود مگر بعد از آنکه بقیه‌اش هم برسد و تمام مقاله نزد ما حاضر باشد.

آنچه برای درج فرستاده می‌شود با خط خوانا و در یک روی ورقه نوشته شود.

نسخه‌ای از آنچه می‌فرستند در نزد خود نگاهدارند که نسخ خطی در نزد ما نگاهداشته نمی‌شود.^{۲۷}

«آقایانی که مقاله برای درج می‌فرستند در یک روی کاغذ بنویسند زیرا وقتی که دو رویه می‌نویسند لازم می‌شود که قبل از طبع، استنساخ شود و این خود باعث تعویق و غالباً در موقع رونویسی غلط اتفاق می‌افتد و ما این زحمات را به عهده نمی‌گیریم؛ آنچه از این قبیل رسیده درج نشده.^{۲۸}»

مجله دبستان در سال اول انتشار به ندرت غلط چاپی داشت اما در سال دوم انتشار غلط‌های چاپی گاهی تا بیست مورد در یک شماره می‌رسد. تمام شماره‌های سال دوم غلط چاپی داشتند فهرست اغلاط چاپی مجله در صفحه آخر هر شماره ذکر شده است.

یکی از ابتکارات مجله دبستان که شاید در جذب مشترک جدید برای مجله موثر بوده، چاپ تقویم یک ماهه شمسی، قمری، میلادی به همراه اذان ظهر و اذان صبح به افق مشهد در پشت جلد هر شماره مجله است که از شماره دوم دوره دوم تا شماره نهم آن سال ادامه یافت که نتیجه آن انتشار تقویم از دی ۱۳۰۵ تا شهریور ۱۳۰۶ بود.

وضعیت اشتراک مجله

سید حسن طبسی ضمن بیان خط مشی مجله دبستان درباره وجه اشتراک، بحث کسب درآمد مادی از انتشار این نشریه را رد نمود:

«قیمت این مجله پس از تخمین عایدات و مخارج، چهار تومان قرار گرفت و لکن برای آقایان طلاب مدارس قدیمه و محصلین مدارس جدید و ناظمین و معلمین مدارس که قرائت آنان یکی از منظورات عمده ماست و ذات ید این آقایان هم غالباً وافی به اداء این مبلغ نیست، پانزده قران تخفیف داده می‌شود و مع ذلک چون غرض ما از نشر این مجله انتفاع مادی نیست هرگاه چیزی از عایدات بر مخارج مجله فاضل آمد آن فاضل نیز به مصرف تکمیل خودش خواهد رسید^{۲۹}».

مدیر مسئول مجله دبستان با توجه به رسم متداول آن زمان برای جذب مشترکان احتمالی شماره اول نشریه برای افراد علاقمند به ادبیات بدون درخواست آنان ارسال کرد و از آنها درخواست نمود در صورت تمایل، وضعیت اشتراک خویش را مشخص نمایند:

^{۲۷} . مجله دبستان. دوره اول، شماره سوم، پشت جلد.

^{۲۸} . مجله دبستان. دوره اول، شماره پنجم - ص ۴۱.

^{۲۹} . مجله دبستان. دوره اول، شماره اول. ص ۵.

«اخطار»

اینک شماره اول دبستان که تقدیم آقایان قارئین می‌شود. ما جهد خود را در این مبذول داشتیم که مطبوع طبع دانشمندان واقع گردد و اگر اقبالی از مشترکین دیدیم، بر تکمیل آن خواهیم افزود.

دبستان تحمیلی نیست و بر حسب تقاضا برای اشخاص فرستاده خواهد شد. لکن در شماره اول نظر به آنکه یک عده بالمرء بی‌خبر بوده‌اند و یک عده دیگر از سبک و مسلک و خصوصیاتش مطلع نبودند لهذا برای اشخاصی که در مظنه این بودند که از مندرجاتش استفاده کنند یا معارف خواهی آنان مقتضی اشتراک در اینگونه مطبوعات بود، بدون تقاضا ارسال داشتیم.

کسانی که دبستان به عنوان آنها فرستاده شده، مطالعه کنند اگر مایل به اشتراک بودند نگاهدارند و اگر نخواستند قبل از انتشار شماره دوم عودت دهند تا ما مشترکین ثابت خود را شناخته و بدانیم چه مقدار باید طبع شود.^{۳۰} با وجود اینکه مجله دبستان در شماره اول به مشترکان احتمالی خود اخطار کرد که در صورت عدم تمایل اشتراک نشریه، شماره دریافتی را به آدرس مجله برگردانند اما برخی از افراد این کار انجام ندادند:

«اخطار به مشترکین»

ما به آن اخطار فارسی ساده که در پشت جلد شماره اول این مجله منتشر کردیم و بطور صراحت و وضوح نوشتیم که این مجله علی‌الرسم برای یک عده اشخاص فرستاده می‌شود و استدعا نمی‌کنیم که قبول کنند، بلکه فقط خواهش می‌کنیم مطالعه کنند اگر پسندیدند قبول کنند و اگر نه دعوت دهند؛ یعنی برگردانند.

با همه اینها موفق نشدیم که به این ملت، این مقصود ساده و واضح خود را بفهمانیم و هنوز می‌بینیم بعضی دو شماره را نگاهداشته، شماره سوم را برمی‌گردانند. حالت ما شبیه است به حالت آن ملتی که پس از مرگ شاعر و نویسنده خود (مانند گوته) منزل او را با تمام اثاثیه‌اش به همان وضعی که بوده نگاهداشته و از اطراف و اکناف به تماشا می‌روند که ببینند آن مرد و اثاثیه و ترتیب زندگی‌اش چگونه بوده و فقط از همین راه و از طریق عکس فروشی چند صد نفر از آن فامیل به خوشی زندگانی می‌کنند.

باز خواهش خود را مکرر کرده اکیداً استدعا می‌کنیم هر کسی مجله را قبول نکرده هر چه در نزد او هست بفرستد ما از اقسام تشویقات و ترویجات ممکنه به همین اکتفا می‌کنیم و گمان می‌کنیم این تحمیل کمرشکنی نباشد. انشاء الله تعالی^{۳۱} مجله دبستان در یادداشتی در اولین شماره‌اش کسب درآمد مادی را هدف نشریه ندانست بلکه با بیان جزئیاتی نشان داد حداقل وجه اشتراک برای مشترکان در نظر گرفته است. با وجود این موارد و تلاشها و پیگیری‌های زیاد مجله باز هم اکثر مشترکان از پرداخت حق اشتراک نشریه خودداری کردند:

«اینک شماره هشتم دبستان است که منتشر می‌شود و هنوز یک عده کثیری از مشترکین محترم وجه اشتراک آنرا نپرداخته‌اند. متمنی است تا موقع انتشار شماره آینده مشترکین مشهد و ولایات حساب خود را بپردازند تا [مجله] بتواند سال خود را به اتمام رساند.»

^{۳۰}. همان، پشت جلد.

^{۳۱}. مجله دبستان. دوره اول، شماره چهارم، پشت جلد.

سید حسن طبسی، ناشر مجله دبستان زمانی که با وجود تمام خواهشها و اخطارها نتوانست قسمت عمده وجه اشتراک نشریه را از مشترکان بگیرد طی یادداشتی تداوم انتشار مجله در این وضعیت غیرممکن اعلام نمود:

«برای آینده

در این مدت نه ماه که از انتشار مجله دبستان گذشت تجربه بر ما ثابت کرد که هنوز ملت به اینگونه مطبوعات علاقه مند نیست مع ذلک چون یک عده از مشترکین وجه اشتراک به ما پرداخته اند این سال را تمام کرده دوازده شماره که وعده داده ایم منتشر خواهیم کرد. لکن اگر مشترکین فعلی به همین طور مسامحه کنند و علاقه مندان به این قبیل مطبوعات، راه حلی برای اشکال بزرگ یعنی مسئله بودجه نیندیشند انتشار این دبستان برای سال دوم ممکن نخواهد شد و این موسسه ادبی قبل از وصول به رشد و کمال منتظر خود از بین خواهد رفت. من بنده که موسس و ناشر این دبستانم بیش از نمی توانم که زحمت این کار را مجاناً به عهده بگیرم و اما آن که سالی هم قریب پانصد تومان به بودجه اش کمک کنم از استطاعت من خارج است.^{۳۲}»

مجله دبستان برای کمک به تکمیل موجودی مشترکان خویش، اعلانی با عنوان اخطارهای دبستان به این شرح چاپ کرد:

«۱- چند نسخه از دبستان از شماره چهارم به بعد موجود است آقایان مشترکین که کسری دارند زودتر اطلاع بدهند که چه و چند شماره کسر دارند تا در صورت امکان آن کسری به خدمت ایشان تقدیم شود.

۲- آقایانی که در اواسط سال برخلاف اخطارات مکروه ما تعلل کرده اند آن چند شماره که در نزد ایشان مانده اگر برای ما بفرستند موجب امتنان خواهد بود. مخصوصاً از اول تا چهارم که بواسطه کمی آنها چندین دوره یکساله ناقص مانده.^{۳۳}»

مجله دبستان پس از انتشار شماره دوازدهم در خاتمه سال اول انتشارش طی یادداشتی درباره کارنامه نشریه شامل وضعیت اقتصادی، مشکلات چاپ و نظر دانشمندان درباره مجله چنین می نگارد:

«ما با فقدان وسائل و عدم تشویق هموطنان و انواع مشکلات و محذورات که برای اینگونه مطبوعات در مملکت ما موجود است این سال را به پایان رسانده هم از جهت صورت ۱۲ شماره تمام از قرار هر شماره ۴۰ صفحه و بعضی در ۴۸ صفحه در روی کاغذ صیقلی، ضخیم و ممتاز به مشترکین تقدیم داشتیم و هم از جهت معنی به قدر وسع خود انواع مقالات علمی و ادبی و اطلاعات مفیده قدیم و جدید منتشر کردیم. و اگرچه پیش از آنچه در نظر داشتیم دچار خسارت و زحمت شدیم مع ذلک چون این دبستان مقبول اهل فضل و ادب واقع شده پشیمان نیستیم و انصاف می دهیم که دانشمندان ایران از اظهار قدردانی زبانی و قلمی کوتاهی نفرموده اند.

یک ماه برای تصفیه محاسبات سال گذشته تعطیل کرده به حول و قوه الهی و به همراهی دوستان مشفق سال دوم را شروع خواهیم کرد و مشترکین هم در این یکماه حساب خود را خواهند پرداخت تا لوازم انتشار سال دوم تهیه شود. انشاء الله تعالی^{۳۴}»

دوره دوم مجله دبستان پس از سه سال از انتشار آخرین شماره دوره اول شروع شد. برای همین موسس نشریه تغییراتی در خط مشی اشتراک نشریه ایجاد نمود تا شاید این دفعه مشکلات اخذ وجه اشتراک مشترکان و تعطیلی نشریه تکرار نشود:

^{۳۲} . مجله دبستان، دوره اول، شماره ۹، پشت جلد.

^{۳۳} . مجله دبستان، دوره اول، شماره دهم، پشت جلد.

^{۳۴} . مجله دبستان، دوره اول، شماره یازدهم و دوازدهم، پشت جلد.

«وجه اشتراک دبستان در سال اول، چهار تومان بود ولیکن چون تصور نمی‌شد اشخاصی که این مجله را قبول کرده و بلکه درخواست کرده بودند از ادای وجه اشتراک خودداری کنند، در صدور قبوض اشتراک تاخیر شد و در اواخر سال معلوم شد عده کثیری از ولایات و بعضی در مشهد خیال پرداختن ندارند این قضیه یک ضرری متوجه کرد که منجر به تعطیلی شد. این تجربه باعث این شد که در این مرتبه وجه اشتراک یکساله کمتر قرار داده شود و قبلاً دریافت شود.

بنابراین پس از دقت در همه اطراف کار، یکساله ۲۴ قران وجه اشتراک تعیین شده که قبلاً دریافت شود و برای هیچکس غیر از آنهایی که وجه اشتراک سال اول را پرداخته‌اند تا وجه نفرستاده یا اقلماً کتباً تقبل نکرده باشد، مجله فرستاده نخواهد شد فقط شماره اول به عنوان نمونه برای بعضی معارف خواهان فرستاده شد که اگر پسندیدند به ارسال وجه اشتراک یا تقبل کتبی اشتراک خود را اعلام و الا عین شماره را رد کنند»^{۳۵}.

اما در دوره دوم انتشار مجله دبستان باوجود تمام دقت‌هایی که صورت پذیرفت که وجه اشتراک کامل دریافت شود بعد مجله ارسال شود اما باز هم عده‌ای از مشترکین پول اشتراک خود را برای مجله ارسال نکردند برای همین مجله در شماره چهارم دوره دوم برگه‌ای آگهی مانند به همراه این شماره برای مشترکانش فرستاد:

« مشترکین محترم ولایات

شماره چهارم دبستان است که برای آن ذوات محترم ارسال می‌شود و با قید آنکه (قبلاً آبونه دریافت می‌شود) تا حال هیچگونه مطالبه نشده چون مخارج این مجله زیاد و اخیراً هم بواسطه گرانی قیمت کاغذ اعلانی که برای آن تهیه شده بر مخارج افزوده گردیده است. متمنی است به وسائل ممکنه این قلیل وجه را به اداره ارسال فرمایند که موجبات تشویق انجمن ادبی و کارکنان مجله دبستان فراهم آید»^{۳۶}.

اعلانات (آگهی) مجله

مجله دبستان از شماره اول با بیان منافع چاپ اعلان در نشریات به ویژه مجلات به جذب اعلانات (آگهی) پرداخت:

«اعلانات

یکی از شرایط عمده در پیشرفت شغل و صنعت و کسب و تجارت اعلان است. باید مردم بدانند که چه؟ و در نزد که؟ و به چه قیمت؟ یافت می‌شود، تا در صدد برآیند و اگر ندانند کمتر اتفاق می‌افتد که جستجو کرده پیدا کنند. مگر در ضرورت معیشت و آنچه از آن گریزی نیست.

^{۳۵} . مجله دبستان. دوره دوم. شماره اول. ص ۷.

^{۳۶} . مجله دبستان . دوره دوم، شماره چهارم. برگه همراه.

تقویم بهار

برای سال نو تقویمی نو طرح در کاغذ الوان
با قطع مناسب که فصول سال را برنگ های مختلف
خود تشخیص میدهد از طرف (مطبعه خراسان) طبع
و نشر میشود البته طرفداران معارف خراسان و ادارات
دولتی و تجار محترم، تقویم دیگر اتباع نکرده
منتظر نشر تقویم ما خواهند شد تقویم ما یکماه بعید
مانده از طبع خارج میشود
امتیازات این تقویم در اعلان جدا گانه نشر خواهد شد

مطبعه خراسان

اعلان کلاس کلشن، همه روزه از سه بظهر تاظهر، و از نیم
بغروب تا سه از شب. بازو اقسام دروس از علوم متداوله در مدارس، و زبا نهایی
خارجیه، داده میشود. کسانیکه تاکنون با این کلاس رجوع
فرموده اند نتایج خوب برده و میرند، زیرا معلمین این کلاس هر یک
در فن خود متخصص، و در پیشرفت دروس فوق العاده سعی میباشند.
آقایانیکه میل دارند تحصیل بکنند یا معلم خانگی میخواهند با این کلاس
رجوع کنند، و مطمئن باشند که نتایج بزرگ خواهند برد.
پائین خیابان کوچه عباسقلی خان بالاخانه های عززالله اوف.
(نصرالله یعقوب زاده)

تصویر (۴): نمونه اعلان مجله دبستان: دوره اول، شماره سوم.

می بینید که جراید و مجلات اروپائی و عربی چه قدر اعلانات منتشر می کنند و چه قدر بهره به صاحبان اعلان می رسانند. شما هم اگر مال التجاره دارید، اگر صنعت می دانید، اگر طبیب یا کحال یا جراح یا دندانساز یا مدیر کلاس هستید، اگر در صدد معامله هستید در جراید و مجلات اعلان کنید که بی شک به قدر خرج اعلان بیشتر به شما فایده خواهد رسید. نهایت در امر فوری و آنهایی که برای وقت نزدیک و مضیق است در جراید اعلان کنید و برای اموری که وقتش موسع است در مجلات و یقین داشته باشید که یک اعلان در مجله نظر به آنکه نگاهداشته می شود و غالباً خوانده می شود، کار چندین اعلان در جراید می کند»^{۳۷}

با وجود اینکه موسس دبستان فایده‌های زیاد اعلان در مجلات بطور مفصل بیان نمود در کل عمر مجله دبستان در مجموع ده صفحه آگهی وجود دارد. اولین اعلانات مجله دبستان در شماره سوم (یک صفحه) بود. به نظر می‌رسد اگر این مجله ادبی موفق به جذب اعلانات بیشتری می‌شد، وجه اشتراک آن کاهش و طول عمرش افزایش می‌یافت.

تفریظ‌های نشریه

سید حسن طبسی موسس مجله دبستان تفریظ‌هایی زیادی از مدیران جراید خراسان و سایر نقاط کشور دریافت می‌کند و تصمیم دارد که به تدریج آنها را در نشریه‌اش چاپ کند اما بدبختانه همه آنها را گم می‌کند:
«اعتذار»

از اول انتشار مجله دبستان تاکنون اغلب جرائد و مجلات ایران اظهار لطف به موسس دبستان نموده تفریظ‌هایی عالی نوشته‌اند و ما همه را جمع کرده بودیم. که در موقع خود از یکان یکان به اسم و رسم در این مجله تشکر کنیم. متأسفانه همه آنها مفقود شد و در این شماره (۱۱-۱۲) نتوانستیم از عهده این وظیفه برآئیم. فقط نام یک عده از آن آقایان محترم را که به خاطر مانده بود بدون رعایت ترتیب در تقدم و تاخر ثبت کرده بقیه را بطور عموم ذکر کردم. امید است که موجب رنجش آقایان نگردد و تصور نفرمایند که تعمدی شده.^{۳۸}»

اسامی بعضی از مدیران جراید که پس از مطالعه مجله دبستان به تمجید از این نشریه پرداختند، عبارت است از: آقای منیر مدیر جریده مهر منیر، مرتضی میرزا مدیر جریده خورشید، آقای دهقان مدیر جریده فکر آزاد، آقای رفعه التولیه مدیر شرق ایران، آقای شمس المعالی مدیر روزنامه چمن، آقای دکتور جواد کحال مدیر جریده سعادت ایران، آقای بدایع نگار آستان قدس مدیر مجله الکمال.

همچنین مدیران جراید خراسان و جراید طهران خاصه نوبهار، آستانه رضویه، مجله ارمغان، جراید اصفهان، شیراز و کرمان خاصه نامه فرهنگ و جراید افغانستان خاصه جریده اتفاق اسلام.

توقف مجله

در شماره هشتم، دوره دوم انتشار نشریه آگهی با امضای سید حسن طبسی، مدیر مسئول مجله دبستان به شرح زیر منتشر شد که در واقع کناره‌گیری ایشان از مجله است:

« چون این بنده به همین زودی عازم طهرانم. جناب آقای آقا شیخ احمد بهار را به اداره محترمه معارف خراسان معرفی کرده، اینک به آقایان مشترکین و کلیه کسانی که به اداره مجله دبستان سر و کاری دارند نیز جناب ایشان را معرفی می‌کنم و خواهش دارم هر گونه کاری چه راجع به امور تحریری و چه راجع به وجوه اشتراک داشته باشند به ایشان مراجعه کنند و امضای ایشان را در قبوض و اوراق رسمی معتبر شناسند.»

^{۳۸}. مجله دبستان، دوره اول، شماره ۱۱-۱۲. پشت جلد.

در حالیکه مانند گذشته، شماره نهم مجله دبستان باید پس از یک ماه از انتشار شماره هشتم، چاپ می‌شد اما این شماره پس از گذشته دو ماه درآمد. احمد بهار، کفیل امور مجله دبستان در آخرین صفحه این شماره با تیتراعت دربار این تاخیر چنین توضیح داد:

«قارئین محترم مجله شریفه دبستان از حسن توجه و قدر شناسی وزارت جلیله عدلیه به مدیر و نویسنده دانشور این مجله حضرت آقای طبسی البته استحضار کامل کرده‌اند و احضار ایشان را به مرکز برای عضویت کمیسیون تهیه قوانین می‌دانند. مسافرت ناگهانی ایشان و واگذاری امور مجله به این بنده مصادف با ایام عاشورا و درد پای بنده و مسافرت به کوهپایه بود و این شماره را به تعویق افکند. قارئین محترم مطلع و مطمئن باشند که در شماره‌های این مجله مطابق اخطاریه شماره اول کسر و نقصانی راه نخواهد یافت و با عدم تکافو بودجه که تا حال قریب چهارصد تومان اداره مجله به مطبوعه خراسان مقروض شده است. قسمت اعتباری آن محفوظ و با کم لطفی عمده مشترکین ولایات در ادای وجه مختصر اشتراک در جریان اداری این مجله ابد توقفی پیدا نخواهد شد»^{۳۹}.

«مجله دبستان به مدیریت شیخ احمد بهار فقط موفق به نشر چهار شماره (دوره دوم، ش ۹-۱۲) شد و پس از آن این نشریه برای همیشه تعطیل گردید»^{۴۰}. بنابراین از مجله دبستان ۲۴ شماره بیشتر منتشر نشده است. به هر حال مجله دبستان با اینکه مانند سایر مجلات ادبی عمر آن خیلی کوتاه بود ولی یکی از مجلات بسیار نفیس زبان فارسی بشمار می‌رود^{۴۱}.

منابع و مأخذ

- آشوری، مهران (۱۳۸۷). **فهرست مجله‌های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران از آغاز تا پایان ۱۳۸۵**. تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ۱۳۸۷.
- برزین، مسعود (۱۳۷۱). **شناسنامه مطبوعات ایران از ۱۲۱۵ تا ۱۳۵۷ شمسی**. تهران: بهجت، ۱۳۷۱.
- حیدری، آزاده (۱۳۸۹). **فهرست مجله‌های فارسی کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی از ابتدا تا پایان سال ۱۳۸۶**. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.
- صدرهاشمی، محمد (۱۳۶۳). **تاریخ جرائد و مجلات ایران**. اصفهان: کمال، ۱۳۶۳.
- قاسمی، فرید (۱۳۸۰). **سرگذشت مطبوعات ایران: روزگار محمدشاه و ناصرالدین شاه**. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۸۰.

^{۳۹} . مجله دبستان، دوره دوم، شماره نهم، ص ۹.

^{۴۰} . روزنامه و روزنامه‌نگاری در خراسان، نوشته حسین الهی. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۸، ص ۲۳۰.

^{۴۱} تاریخ جرائد و مجلات ایران، تألیف محمد صدرهاشمی. اصفهان: کمال، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۲۷۸.

- قاسمی، فرید (۱۳۷۲). راهنمای مطبوعات ایران عصر قاجار (۱۲۵۳ق. / ۱۲۱۵ش - ۱۳۰۴ش). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۲.
- رسول اف، رامین (۱۳۸۹). نخستین‌های تاریخ روزنامه‌نگاری ایران. تهران: جامعه‌شناسان، ۱۳۸۹.
- شهبازی بختیاری، ستار (۱۳۸۳). نام‌ها و نامه‌ها: روایتی از روزنامه‌ها و روزنامه‌نگاران خراسان در دوران قاجاریه. مشهد: ایوار، ۱۳۸۳.
- طهرانیان، عبدالباقی (۱۳۱۶). سالنامه شرق ایران، ۱۳۱۶ خورشیدی، مشهد. ص ۱۲۳-۱۲۸.
- سودبخش، لیلا (۱۳۶۸). فهرست نشریات ادواری در کتابخانه مرکزی فارس. فارس: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی فارس، ۱۳۶۸.
- الهی، حسین (۱۳۷۸). روزنامه و روزنامه‌نگاری در خراسان. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۸.
- سایت کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران: <http://www.nlai.ir>